

समका ऐतिहासिक पद्य नाटकमा पात्रविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घाय
अन्तर्गत नेपाली विषयमा दर्शनाचार्य (एम. फिल.) तह
उपाधिका निमित्त पाठचांश ७१५ र ७२५ को
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध प्रबन्ध

शोधकर्ता

शेषनाथ पौडेल

क्रमाङ्क : १७

नेपाली केन्द्रीय विभाग

२०६९

शोध निर्देशकको सिफारिस

नेपाली दर्शनाचार्य तहका विद्यार्थी श्री शेषनाथ पौडेलले **समका ऐतिहासिक पद्य नाटकमा पात्रविधान** शीर्षकको यो शोधकार्य मेरा निर्देशनमा परिश्रमपूर्वक सम्पन्न गर्नुभएको हो । यो शोध उहाँको मौलिक अध्ययन हो । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको प्रक्रिया अगि बढाउन नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०९/०९

.....
डा. महादेव अवस्थी

प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घाय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०६९/१०/२४

शोध प्रबन्ध मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घाय, नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत दर्शनाचार्य तहको पाठचांश ७१५ र ७२५ को प्रयोजनार्थ शेषनाथ पौडेलले तयार पार्नुभएको समका ऐतिहासिक पद्य नाटकमा पात्रविधान शीर्षकको शोध प्रबन्ध स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध प्रबन्ध मूल्याङ्कन समिति

- (१) प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)
- (२) प्रा.डा. महादेव अवस्थी
(शोध निर्देशक)
- (३) प्रा. केशव सुवेदी
(आन्तरिक परीक्षक)
- (४) प्रा. घनश्याम उपाध्याय कँडेल
(बाह्य परीक्षक)

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागमा नेपाली विषयको दर्शनाचार्य उपाधिका निम्ति समका ऐतिहासिक पद्य नाटकमा पात्रविधान शीर्षकको प्रस्तुत शोध प्रबन्ध मैले आदरणीय गुरु प्रा.डा. महादेव अवस्थीको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । शोध लेखनका क्रममा उहाँले मलाई सैद्धान्तिक तथा प्राविधिक विषयमा समुचित प्राज्ञिक परामर्श दिँदै सक्रियतापूर्वक मार्गदर्शन गर्नुभएको छ । यसका निम्ति मेरा आदरणीय गुरु तथा शोध निर्देशक प्रा.डा. अवस्थीप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोध लेखनका सन्दर्भमा आद्योपान्त प्राज्ञिक सल्लाह दिनुहुने र शोधको आन्तरिक परीक्षण गरी साङ्गठनिक तथा विषयगत पक्षमा परिमार्जनका लागि तर्कसङ्गत सुझाउ दिनुहुने प्रा. केशव सुवेदीप्रति पनि म कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा मलाई दर्शनाचार्य तहमा पढाउनुहुने गुरुहरूबाट मैले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा प्राज्ञिक सहयोग लिएको छु । यस क्रममा म आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. वासुदेव त्रिपाठी, प्रा. ठाकुर पराजुली, प्रा.डा. चूडामणि बन्धु, प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ, प्रा. राजेन्द्र सुवेदीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधको शीर्षक चयनदेखि शोधकार्य सम्पन्न गर्ने बखतसम्म तथा शोध प्रस्तावको मौखिक प्रतिरक्षाका क्रममा अमूल्य सुझाउ तथा सल्लाह दिएर सहयोग गर्नुभएकोमा नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति हार्दिक कृतज्ञ छु । यस्तै प्रा.डा. ब्रतराज आचार्य, प्रा.डा. मोतीलाल पराजुली, सहप्रा. डा. ताराकान्त पाण्डेयमा पनि हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । उहाँहरूका प्रेरणाबाट शोध सम्पन्न गर्न मलाई सहयोग पुगेको छ ।

अध्ययन तथा शोध प्रबन्ध लेखनमा प्रेरणा दिँदै प्राज्ञिक सुझाउ दिनुहुने त्रिचन्द्र कलेजका गुरुत्रय प्रा.डा. हरिप्रसाद पराजुली, प्रा. वासुदेव घिमिरे, सह प्रा. कोषराज न्यौपानेप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । दर्शनाचार्य तहको अध्ययन प्रारम्भदेखि प्रस्तुत शोधको वर्तमान स्वरूपसम्म प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा विभिन्न प्रकारले सहयोग प्रदान गर्नुहुने नेपाली दर्शनाचार्य तह २०६६-२०६७ सत्र (पहिलो समूह) का सहपाठी साथीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । खासगरी दर्शनाचार्य तहमा भर्ना हुन प्रेरित गर्दै आरम्भदेखि वर्तमानसम्म निरन्तर सहयोग गर्ने आदरणीय गुरु तथा दर्शनाचार्य तहका सहपाठी उपप्रा. गोपालप्रसाद गैरे एवम् अनन्य मित्र मधु गौतम र उपप्रा. भुवन न्यौपानेलाई विशेष धन्यवाद दिन्छु । प्रस्तुत शोधका लागि सहयोग गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागका कर्मचारीहरूलाई पनि धन्यवाद दिन्छु । अन्ततः मलाई शोध लेखनका क्रममा सल्लाह, सुझाउ दिई सहयोग गर्नुहुने सबै प्राज्ञिक व्यक्तिहरूप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दै यो शोध प्रबन्ध नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०९/०९

.....

(शेषनाथ पौडेल)

क्रमाङ्क : १७

दर्शनाचार्य तह

२०६६/२०६७ सत्र

विषय सूची

शोध निर्देशकको सिफारिस	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
विषय सूची	घ-ड
अध्याय : एक	
शोध परिचय	१-१०
१.१. विषय परिचय	१
१.२. समस्याकथन	२
१.३. शोधको उद्देश्य	२
१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५. शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	८
१.६. शोधकार्यको सीमाङ्कन	९
१.७. शोधविधि	९
१.७.१. सामग्री सङ्कलन विधि	९
१.७.२. विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार	९
१.८. शोध प्रबन्धको रूपरेखा	१०
अध्याय : दुई	
दुःखान्त नाटकको पात्रविधान सम्बन्धी सैद्धान्तिक स्रोत र मान्यता	११-२४
२.१. नाटकको पहिचान	११
२.२. दुःखान्त नाटकको पात्रविधान सम्बन्धी सैद्धान्तिक स्रोत	१२
२.३. दुःखान्त नाटकको पात्रविधान सम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यता	१२
२.३.१. एरिस्टोटलको काव्यशास्त्र	१२
२.३.२. एरिस्टोटलको नाट्यमान्यता	१३
२.३.३. दुःखान्तीय पात्रविधान र पात्रका विशेषता	१७
२.३.४. दुःखान्त नाटकमा नायक	१९
२.३.५. नायकको चरित्रदोष	२१
२.४. दुःखान्त नाटकको कथावस्तु र पात्रको सम्बन्ध	२२
२.५. निष्कर्ष	२४
अध्याय : तीन	
नाटककार बालकृष्ण सम र उनका ऐतिहासिक पद्य नाटकको चिनारी	२५-४४
३.१. नाटककार बालकृष्ण सम	२५
३.१.१. जीवनीगत चिनारी	२५
३.१.२. व्यक्तित्वगत चिनारी	२७
३.१.३. नाट्यप्रवृत्तिगत चिनारी	३०

३.२. समका ऐतिहासिक दुःखान्त पद्य नाटकको चिनारी	३६
३.२.१. अमरसिंह नाटकको चिनारी	३६
३.२.२. भीमसेनको अन्त्य नाटकको चिनारी	३९
३.२.३. रणदुल्लभ लघुनाटकको चिनारी	४२
३.३. निष्कर्ष	४४
अध्याय : चार	
अमरसिंह नाटकमा दुःखान्तीय पात्रविधान	४५-८४
४.१. नाटकीय घटनाको विकासक्रम	४५
४.२. पात्रविधान	४९
४.२.१. प्रमुख पात्र र दुःखान्तीयता	५०
४.२.२. सहायक पात्र र दुःखान्तीयता	५८
४.२.३. अन्य पात्र र दुःखान्तीयता	८०
४.३. निष्कर्ष	८३
अध्याय : पाँच	
भीमसेनको अन्त्य नाटकमा दुःखान्तीय पात्रविधान	८५-१२१
५.१. नाटकीय घटनाको विकासक्रम	८५
५.२. पात्रविधान	८९
५.२.१. प्रमुख पात्र र दुःखान्तीयता	८९
५.२.२. सहायक पात्र र दुःखान्तीयता	१०५
५.२.३. अन्य पात्र र दुःखान्तीयता	११७
५.३. निष्कर्ष	१२०
अध्याय : छ	
रणदुल्लभ लघुनाटकमा दुःखान्तीय पात्रविधान	१२२-१३७
६.१. नाटकीय घटनाको विकासक्रम	१२२
६.२. पात्रविधान	१२५
६.२.१. प्रमुख पात्र र दुःखान्तीयता	१२५
६.२.२. सहायक पात्र र दुःखान्तीयता	१३३
६.२.३. अन्य पात्र र दुःखान्तीयता	१३६
६.३. निष्कर्ष	१३७
अध्याय : सात	
सारांश तथा निष्कर्ष	१३८-१४२
७.१. सारांश	१३८
७.२. निष्कर्ष	१३९
सन्दर्भ सामग्री सूची	१४३-१४७